

СТАНОВЛЕННЯ ФОРМ І МЕТОДІВ ПОЛЬСЬКОЇ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ: ГРОМАДСЬКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ РУХ 1795 – 1918 РР.

Наталія САВЧЕНКО (Кіровоград)

Стаття присвячена висвітленню одного з етапів динамічного і складного шляху розвитку системи польської позашкільної освіти. У процесі свого історичного розвитку позашкільне навчання і виховання набули значного досвіду, престижу і сформувались як невід'ємна частина цілісної системи освіти Польщі.

Статья посвящена одному из этапов динамического и сложного пути развития системы польского внешкольного образования. В процессе своего исторического развития внешкольное обучение и воспитание приобрели

значительный опыт, престиж и сформировались как неотъемлемая часть целостной системы образования Польши.

Ключові слова: паралельна освіта, громадські ініціативи, виховна програма, період окупації.

Постановка проблеми. Для справи подальшого розвитку позашкільного виховання в Україні (в умовах, коли значною проблемою

для української педагогіки стало безпрецедентне поширення девіантної поведінки молоді) неабиякий інтерес становить вивчення тривалого шляху становлення різних форм і методів польської позашкільної освіти («edukacji równoległej», «паралельної освіти»). Головна мета «паралельної освіти» її теоретиками формулюється як: створення умов для творчого, інтелектуального, духовного та фізичного розвитку індивіда у вільний час, підготовка до життя при впровадженні якісно нових форм організації позашкільної життєдіяльності підлітків, задоволення їх освітніх потреб шляхом залучених до науково-експериментальної, дослідницької, технічно-конструктивної, художньої, декоративно-прикладної, еколого-прикладної, туристсько-краєзнавчої та інших видів творчості.

Головними завданнями позашкільного виховання є забезпечення потреб особистості у самореалізації – розвиток інтересів, схильностей, здібностей учнів і розумна організація їх вільного часу, пошук та підтримка юних талантів, задоволення потреб у професійному самовизначенні, здобуття додаткової освіти.

Запорукою створення необхідних умов для гармонійного розвитку дітей та молоді є такі особливості системи позашкільного навчання та виховання як багатоманітність форм і методів роботи позашкільних закладів, необов'язковість програми, добровільний характер занять, різновіковий склад контингенту, безперервність виховного процесу.

Заклади позашкільної освіти та виховання покликані сприяти збереженню і розвитку кращого педагогічного досвіду, стимулювати творчий саморозвиток дітей та юнацтва.

Наукові дослідження та педагогічна практика Польщі свідчать про динамічний і складний шлях розвитку системи позашкільної освіти. У процесі свого історичного розвитку позашкільне навчання і виховання набули значного досвіду, престижу і сформувались як невід'ємна частина цілісної системи освіти Польщі.

Виклад основного матеріалу. У Польщі на період від другої половини XVIII ст. до вибуху II світової війни припадають три послідовні стадії розвитку громадської ініціативи в царині освіти і виховання: 1) «станіславівський період», 2) період російсько-прусько-австрійської окупації (1795 – 1918 рр.), 3) часи II Речі Посполитої.

Остаточна ліквідація Речі Посполитої у 1795 р. є трагічною подією в історії польського народу. 123 роки польське суспільство мало жити за принципами, встановленими державами-загарбниками, – але іноді і всупереч

їм. Втрата Польщею незалежності збіглася з кризою її фільварково-панщинної економіки і розвитком промисловості на польських землях. Це супроводжувалося пауперизацією населення, зростанням кількості покинутих, занедбаних, деморалізованих дітей, а також відчутним зростанням дитячої та підліткової злочинності. Ці два чинники мали найважливіше значення для виникнення на польських землях в «період поділів» різних благодійних, освітніх, громадських, культурних, громадсько-господарських а також військово-політичних громадських об'єднань. Проте якщо розвиток благодійних та освітніх організацій відбувався у всіх країнах тодішньої Європи як реакція на зростання соціальних потреб, пов'язаних з індустріалізацією, то обставини функціонування польських добродійних і громадських асоціацій у період окупації, коли «майже кожна інституція мусила долати бар'єри заборон і обмежень та в конспіративний спосіб реалізувати відповідну виховну програму» [1], докорінно відрізнялися від умов, у яких діяли громадські організації в західноєвропейських країнах.

З втратою польської державності був перерваний інституційний розвиток польського суспільства. На польських землях запроваджено юридично-інституційні норми, чинні в державах-загарбниках. Це, зрозуміло, стосується також юридичного регулювання асоціацій та фондів, зокрема і тих, що діяли у сфері організації освіти й опіки над дітьми. У разі необхідності вноормування діяльності існуючих польських фондів та асоціацій у різних окупаційних зонах діяли різні правила. Інституціалізація фондів регулювалася у відповідності з нормами Німецького Цивільного Кодексу, Австрійського Цивільного Кодексу, царськими указами від 1871 р. Правила істотно відрізнялися як щодо характеру фондів, так і щодо сфери нагляду органів державної адміністрації.

Різним було також законодавство окупаційних держав, що стосувалося асоціацій. У австрійській частині діяв закон 1867 р., згідно з яким ініціатори заснування товариства були зобов'язані повідомити про це органи поліції. Товариство визнається за юридично утворене, якщо поліційна влада не видала заборони впродовж 30 днів від дати повідомлення [6]. У прусській частині спосіб організації асоціацій регулювався нормами Цивільного Кодексу. Згідно з цими правилами товариства поділялися на зареєстровані і незареєстровані. Засновники товариства були зобов'язані заявити свій намір до суду разом з проектом статуту. Товариство отримувало юридичну правоздатність на підставі дозволу суду і після запису в судовому реєстрі асоціацій. В свою чергу в російській

частині реєстрація об'єднань (асоціацій) проводилася на підставі указів від 1906 р. Особи, що засновують товариство, були зобов'язані повідомляти про це місцевого старосту. З метою юридичної реєстрації ініціатори заснування товариства були зобов'язані представити статут, а влада впродовж місяця повинна була видати рішення. У випадку позитивного рішення товариство набувало юридичної правоздатності [6].

Період від падіння І Речі Посполитої до відновлення незалежної польської держави у 1918 р. не був однорідним і відрізнявся в окремих окупаційних зонах і в різний час як з точки зору сфери доступних політичних, економічних громадянських свобод, так і щодо можливості суспільної діяльності товариств. У період окупації польські громадські і господарські товариства були інструментами політичного та економічного опору і суспільного розвитку, створюючи паралельні державним установам загарбницьких держав структури (нерідко конспіративні) – в сферах опікунській, освітній, економічній, охорони здоров'я. Потужним імпульсом для розвитку громадської самоорганізації в період окупації було збереження національної ідентичності а також відновлення державної незалежності. Всупереч обмеженням з боку загарбницьких держав, вдалося у Польщі в XIX – на поч. XX ст. паралельно з такими ж процесами у Західній Європі розвивається багато громадських ініціатив. Йдеться насамперед про ініціативи педагогічні і в сфері медичної допомоги. Польські громадські ініціативи в царині опіки над дітьми і молоддю були виявом патріотичних прагнень і водночас результатом впливу вітчизняних і європейських концепцій опіки, в яких поєднувалася опікунська діяльність з виховною програмою. Слід наголосити, що діяльність польських опікунсько-виховних організацій фінансувалася майже винятково завдяки жертвам польського суспільства.

У благодійній та освітній діяльності заслуговують на увагу спроби охопити опікою бідних матерів і дітей, а також формування виховних установ, званих притулками (ochronami) [1]. Всупереч адміністративним і політичним перешкодам окупаційної влади, яка обмежувала самоврядність громадських організацій, добродійні товариства, зібрання, приватні особи діяли на користь забезпечення бідній молоді умов правильного розвитку і її підготовки до громадських і професійних обов'язків.

Однією з перших благодійних організацій на польських землях у період окупації було засноване 1814 р. з ініціативи Зоф'ї Замойської (уродженої Чарторийської), Адама

Чарторийського, Станіслава Сташіца та Юліана Урсина Немцевіча Варшавське Товариство Благодійності, яке провадило діяльність в сфері опіки над дітьми (притулки, ясла, сиротинці), а також організувало допомогу для найбідніших (дешеві кухні, нічліжні будинки, навіть бюро посередництва у пошуках роботи) [1]. Ізабелла Чарторийська, авторка патріотичної «Історії Польщі», заснувала на поч. XIX ст. у своїх маєтках школи для хлопців і дівчат, а також майстерню для навчання молоді ремеслам [5].

Ілюстрацією самопомогової діяльності в господарській і соціальній царинах на польських землях в період окупації були різноманітні організації взаємної допомоги. Створювали їх купецькі товариства, кооперативні кредитні спілки, шкільні асоціації. Діяльність господарських товариств була виявом симбіозу політичної мети (збереження національного духу) з прагненням до порятунку народу економічними засобами. У перший період по втраті незалежності, в 1816 р., з ініціативи С. Сташіца виникає Грубешівське Землеробське Товариство. Інспіроване просвітницькими ідеалами про користь як наслідок працьовитості, товариство сприяло розвитку землеробства, промисловості, громадської взаємодопомоги, наприклад, утворило Позиковий Банк, що надавав позики на інвестиції [5, s. 247]. Видатним продовжувачем громадської діяльності С. Сташіца був Фридерик Скарбек, прихильник просвітницької доктрини публічної опіки та публічного виховання для дітей бідних батьків та сиріт. Ф. Скарбек висловлювався за розширення громадської діяльності на користь забезпечення роботою працездатних бідних. Крім того, він висунув ідею майнового страхування та був засновником опікунських і перевиховних закладів для дітей («Інститут Морально Занедбаних Дітей»), осіб, що утримуються з подаяння, в'язнів; ці заклади утримувалися як державними установами, так і з приватних пожертв [5, s. 249].

У діяльності громадських організацій періоду окупації особливе значення має незалежницька течія. В кінці 20-х рр. XIX ст. виникають товариства і патріотичні клуби, метою яких було відновлення незалежності і проведення соціальних реформ. Прикладом незалежницької течії в історії розвитку громадських організацій періоду окупації є діяльність Патріотичного Товариства часів Листопадового повстання, головними діячами якого були Я. Лелевель та М. Мохнацький.

Причини особливого розвитку незалежницької діяльності у період окупації слід шукати також в наслідках національних повстань. Як реакція на репресії учасників збройної боротьби, конфіскації маєтків

повстанців, а також загострення політики русифікації і германізації виникали різні форми організованої громадської солідарності. Прикладом такої організації було засноване 1841 р. прихильником ідеї органічної роботи Каролем Марцинковським в прусській частині Польщі (у Познаньському Великому Князівстві) Товариство Наукової Допомоги для Молоді, яке у якості першої стипендіальної установи на польських землях у XIX ст. відіграло важливу роль у збереженні польськості. К. Марцинковський був також ініціатором будівництва Польського Базару в Познані, – підприємницької організації, що утримувала готель, магазини й майстерні і дала початок економічному поживленню на польських землях у прусській частині Польщі. Ця господарська ініціатива була проявом пропагованої К. Марцинковським органічної роботи і прагнення до покращення побутових умов життя народу за допомогою економічної самоорганізації.

На польських землях, окупованих Росією, царська влада жорстко обмежувала самоврядність польських громадських організацій і Костьолу. В результаті репресій були ліквідовані ордени, а діяльність Костьолу підпорядкована адміністративному контролю [3, s. 17-22]. Цьому сприяло відчутне послаблення громадської роботи духовенства у польському суспільстві. Як підкреслює С. Гаєвський, «лише під кінець XIX ст. частина молодшого духовенства почала організовуватися» [3, s. 22-23.]. У кінці XIX ст. виникло нелегальне товариство «Таємний Колегіум», метою якого була підготовка священників до освітньої роботи і громадської діяльності, які мали б на меті захист національних традицій. Проте такого типу організації були тоді скоріше виключенням. Позацерковній громадській активності духовенства не сприяла в той час сама єпархіальна влада, побоюючись нових репресій. Натомість активно діяли добродійні товариства, в яких активну участь брало духовенство [3, s. 10].

Антипольський курс царської влади, обмеження громадянських свобод спричинили розвиток конспіративної діяльності на польських землях під російською окупацією. Виникають таємні товариства, неформальні ініціативи, які займаються допомогою політичним в'язням та їх близьким. Для прикладу згадаємо такі конспіративні організації, як «Патронат Опіки над в'язнями» – таємне жіноче товариство, засноване 1863 р. у Влоцлавку з ініціативи Ізабелли Збогновської, «Міністерство Польської Бід» – неформальну організацію адвокатів, що надавала юридичну та фінансову допомогу репресованим повстанцям [4, s. 28.], «Товариство Таємного

Навчання», засноване Цецилією Сногоцькою 1894 р., яке провадило конспіративну освітню діяльність.

На польських землях під австрійською окупацією, де існувала відносно широка сфера політичних свобод порівняно з прусською і російською частинами, виникають комітети допомоги полякам, що поверталися з сибірського заслання. У кінці 80-х років XIX ст. ці комітети утворили «Товариство Ветеранів 1863 р.», яке надавало допомогу колишнім повстанцям, а також призначало стипендії дітям загиблих. Незалежницька діяльність поєднувалася в діях громадських організацій з благодійними акціями. Багато громадських організацій в період окупації були багатофункціональними – провадячи офіційно благодійні акції, водночас розвивали неформальні незалежницьку та освітню діяльність. Н. Бунш-Конопка звертає увагу на те, що благодійна діяльність громадських організацій в період окупації слугувала підтримці тих, що найбільше мали в тому потребу, і водночас розглядалася як патріотичний обов'язок і форма національного порятунку [2, s. 23.]. Як результат пропагування гасла «органічної роботи» багато діячів громадських, благодійних і господарських організацій у 60-х рр. XIX ст. наголошують, що необхідною умовою відновлення незалежності є поживлення господарського і соціального розвитку на польських землях, а також національний солідаризм. Прикладом органічної роботи в галузі економічного розвитку в прусській частині Польщі у другій половині XIX ст. є розвиток кооперативного руху і народних банків. Господарська діяльність, що розвивається від 1871 р. з ініціативи священників Августина Самажевського і Пьотра Вавжиняка була противагою різкого антипольського курсу прусського уряду, характерного для внутрішньої політики Пруссії після 1851 р. у всіх сферах громадського життя.

На 70-80-і роки XIX ст. припадає особливе поживлення громадської діяльності на польських землях. Тоді виникають зокрема спілки добровільної пожежної охорони, які стають місцем громадської самоорганізації і проповідання патріотичних позицій. Громадська діяльність інтерпретується як патріотичний обов'язок, що має на меті збереження національної самобутності. Багато громадських ініціатив 70 – 90-х рр. XIX ст., що адресуються до дітей і молоді, мали на меті виховання здорового покоління в патріотичному дусі. У австрійській частині з ініціативи Генрика Йордана виникає парк його імені, з плавальним басейном, спортивними майданчиками, де діти і молодь

вдосконалювалися фізично і вчилися самоврядності [5, s. 257.]. У цей період на польських землях в російській та австрійській частинах виникають Товариства Боротьби з Туберкульозом, з ініціативи яких відкриваються санаторії, що фінансуються з приватних фондів. Наприклад, в Закопане засновниками санаторію для дорослих були Я. Падеревський, Г. Сенкевич а також сім'ї Замойських і Красинських [2, s. 25.].

На зламі XIX – XX ст. з'являється багато опікунських Товариств, що діяли на користь дітей і молоді. У Варшаві виникає «Товариство Літніх Колоній», засноване Станіславом Маркевичем, яке завдяки приватним фондам організовувало літній відпочинок для дітей незаможних батьків. Активними діячами Товариства були, зокрема, Болеслав Прус і Януш Корчак. У кінці XIX ст. виникає також «Варшавське Гігієнічне Товариство», яке розвиває опікунську діяльність на користь дітей. Товариство ініціювало організацію двох важливих освітніх установ – «Садів ім. Вільгельма Рау», що провадили рекреаційну і виховну діяльність для дітей заможніших батьків, а також «Інститут Дитячої Гігієни», заснований бароном Леоном Ленвалем. Інститут ім. Ленвала вів діяльність як на тодішні часи новаторську – надаючи лікарську допомогу і порадиництво в сфері гігієни і виховання дитини, а також організуючи курси догляду за немовлятами і дітьми [4, s. 25].

Серед важливих громадських ініціатив на користь дітей-сиріт, які на початку XX ст. виникли на польських землях в австрійській частині окупації, слід згадати «Товариство Сирітських Гнізд», засноване Казимиром Єжевським. Товариство забезпечувало виховання дітей і молоді під наглядом вчителів у спеціально організованих аграрних господарствах під назвою сіл і сирітських гнізд. Опікунські Товариства пробували також розв'язувати проблеми соціально дезадаптованої молоді. Як приклад ініціатив на користь ресоціалізації молоді, слід назвати, зокрема, виховні центри молоді, засновані ксьондзом Броніславом Маркевичем у Галичині, а також «Шльонський Виховний Заклад» в Цешині. Обидві ініціативи реалізували новаторські виховні програми, поєднуючи професійну підготовку молоді з вихованням, спертим на активності і самоврядності молоді [1, s. 22].

Важливу роль в царині національного виховання виконували виховні заклади для малих дітей, звані притулками. На противагу русифікації і германізації шкільної справи і прагненню держав-загарбниць до денационалізації дітей, притулки реалізували в конспірації програми навчання польською

мовою і незважаючи на репресії: «аж до революційних подій 1905 р. були в принципі на землях російської частини Польщі головними закладами національного виховання» [1, s. 16-17].

Незрівнянно сприятливішою була ситуація в царині освіти у Галичині, під австрійською владою, де, починаючи 80-х років XIX ст. з ініціативи краківського «Товариства притулків для малих дітей», львівського «Товариства Міських Християнських Притулків» а також «Товариства Шкільної Матері» виникає багато виховних притулків [1, s. 16-17.]. Особливо слід підкреслити роль Костьолу і католицьких орденів у справі захисту національних традицій і зміцнення національного солідаризму в період окупації. Багато з існуючих тоді Товариств і громадських установ діяло під патронатом Костьолу. Священники – як, наприклад, Августин Самажевський і Пьотр Вавжиняк у Познанському князівстві, – під гаслами «органічної роботи» пропагували розвиток народних банків і кооперації. У другій половині XIX ст. Костьол інспірував утворення орденських громад, – зокрема, громади феліціанок у Варшаві, яка займалася підтримкою найбідніших дітей, хворих і знедолених осіб шляхом організації притулків, народних шкіл і дитячих будинків, відкриття нічліжок. У Кракові художник Альберт Хмельовський заснував громаду терціан, яка опікувалася бездомними, а згодом також організувала професійну підготовку молоді.

Значно більші можливості громадської діяльності в російській частині Польщі виникли в результаті революції 1905 р., коли польське суспільство завоювало громадянські свободи – слова, совісті, зборів і союзів. На основі нових правил про спілки й асоціації від 1906 р. виникла можливість легальної громадської самоорганізації поляків. Царська влада скасувала правила, що обмежували автономію духовенства, що діяли від 1864 р. Світські і релігійні товариства і спілки значно розширили доступні можливості легальної громадської самоорганізації. Більшість громадських організацій, що виникли в цей час, мали світський характер. До найважливіших з них належали: освітнє товариство «Польська Шкільна Матір», «Центральне Землеробське Товариство», «Товариство Землеробських Гуртків ім. С. Сташіца». Розвивався також кооперативний рух.

Товариство «Польська Шкільна Матір» було офіційно вписане до реєстру 1906 р. і стало першим громадським об'єднанням, що виникло на основі нових правил. «Матір» має на меті проповідкування і підтримку освіти в національному дусі ... розвиток польської шкільної справи і освіти, особливо в сфері елементарного навчання». Як вказує

С. Гаєвський, «пожертви на цілі “Матері” в 1906-1907 роках досягли разом з подарованим майном мільйону рублів; 900 гуртків нараховували 116 341 членів. Вони заснували 786 елементарних шкіл, 317 притулків, 505 читалень і бібліотек, якими користувалося 400 544 читачі» [3, s. 130-131.].

Після 1905 р. виникають такі громадські установи конфесійного характеру: «Товариство Християнських Робітників», єпархіальні «Комісії з громадських справ», «Католицький Союз», «Товариство Парафіяльних Бібліотек» і «Товариство Опіки над Емігрантами». Піонером руху «Товариств Християнських Робітників» в Царстві Польському був ксьондз Марцелій Годлевський [3, s. 40]. Однією з найважливіших причин утворення SRCH і розгортання роботи серед робітників, як вважає Станіслав Гаєвський, було усвідомлення духовенством в Царстві Польському після революції 1905 р. впливів соціалістичного руху на робітників. «Спільнота духовенства не розуміла вагомості нових проблем. Лише після 1905 року соціальна робота Костьолу стала однією з тем у програмах навчання в духовних семінарах» [3, s. 46].

Громадські організації, як зареєстровані офіційно, так і нелегальні, засновувалися з ініціативи шляхти, духовенства, інтелігенції як правої, так і лівої політичних орієнтацій. Вони взяли на себе функції національних державних установ і сприяли збереженню польської національної ідентичності. Ці релігійні і світські братства, товариства, фундації, народні банки, християнські професійні спілки і діяльність католицького Костьолу, а також орденів підтримували патріотичний дух і були, окрім сім'ї, основними установами культивування національної ідентичності в умовах окупаційного режиму.

Висновки. Незалежні громадські ініціативи у «період поділів» Польщі 1795 – 1918 рр. були

важливою складовою частиною національної стратегії відновлення державної суверенності, інструментом культурного, економічного і соціального розвитку польського народу, сприяли піднесенню рівня освіти польського населення й економічного розвитку країни. Організована громадська діяльність періоду окупації охоплювала царини господарську, освітню (включно з боротьбою за незалежну освіту), політичну (збереження і розвиток польської мови в умовах посиленої германізації і русифікації; зусилля щодо збереження національної ідентичності, національної свідомості суспільства), а також громадські ініціативи у сфері оздоровчої опіки, благодійності, самопомогової діяльності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Bobrowska-Nowak Wanda, Początki i Rozwój Działalności Opiekuńczej na Ziemiach Polskich od Połowy XVII stulecia do Zakończenia I Wojny Światowej, Część I w: Źródła do Pedagogiki Opiekuńczej, red. Irena Lepalczyk, tom I, PWN, Warszawa 1988.
2. Bunsch-Konopka H., Historia Opieki Społecznej w Polsce, w: Pomoc Społeczna w Polsce, Część II, red. J. Staręga-Piasek, Warszawa 1998.
3. Gajewski Stanisław, Polska Macierz Szkolna i Inne Inicjatywy Oświatowe, w: Społeczna Działalność Duchowieństwa w Królestwie Polskim, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 1990.
4. Góra Waldemar Andrzej, Tradycje Opieki i Pomocy Społecznej w Polsce, «Praca Socjalna» 1989, nr 2.
5. Pragłowski J., Frysztacki K., Społeczne Dzieje Pomocy Człowiekowi: Od Filantropii Greckiej do Pracy Socjalnej, Warszawa 1995.
6. Szypuliński Zenon, Stowarzyszenia. Wzory Pism Statutów i Innych Aktów z Objasnieniami oraz Przepisami Związanymi z Prawem o Stowarzyszeniach, Polski Dom Wydawniczy «Ławica», Poznań 1994.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Савченко Наталія Сергіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: теорія і практика позашкільної освіти молоді в Польщі.